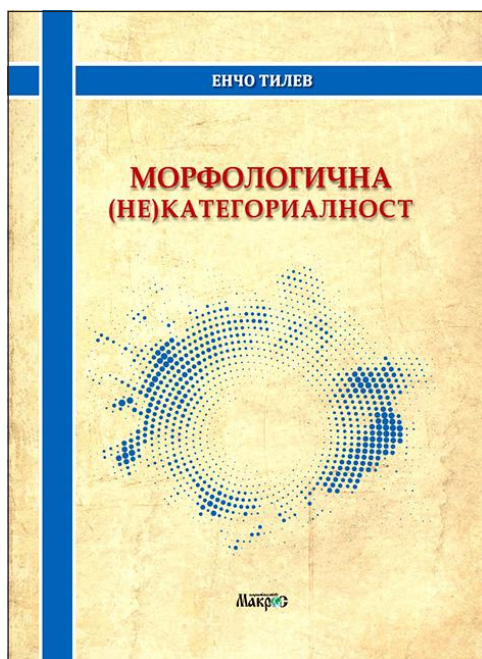

МОРФОЛОГИЧНА (НЕ)КАТЕГОРИАЛНОСТ

Стефана Димитрова

Когато разгърне книгата „Морфологична (не)категориалност“ (Tilev 2022), лингвистично изкушеният читател веднага ще се убеди, че тя доста силно се отличава от публикуваните у нас славистични трудове по морфология. Нейният автор – Енчо Тилев, принадлежи към най-младото поколение наши езиковеди и въпреки че това е първият му монографичен труд, той вече е известен на колегите с редица интересни статии, студии и доклади на научни форуми. Известен е също и като преводач на лингвистична литература – именно той през 2012 г. преведе от немски изследването на Любомир Милетич *Родопските говори на българския език (Die Rhodopemundarten der bilgarischen Sprache)* и по този начин бе ознаменувана 100-годишнината от издаването на тази книга през 1912 г. в пълен обем във Виена.

Аз имах възможността да наблюдавам професионалното развитие на Енчо Тилев още от студентските му години и да бъда негов научен ръководител при изработването на докторската му дисертация, послужила за основа на настоящото издание. Срегнах в негово лице един ентузиазирани млад човек, добре ориентиран в няколко чужди езика и усвоил лингвистични знания, излизащи далеч от рамките на университетската програма. Като най-важно качество на Енчо Тилев бих определила неговото критично вглеждане във всичко прочетено, подчертания му интерес към спорните въпроси на лингвистиката и особено на парадоксалния сблъсък на възгледи в морфологичната зона. Това

навлизане в една толкова сложна територия никога не е било за него самоцел, то винаги е било подчинено на желанието за доизясняването на нещата при пълното съзнание, че в нашата наука няма окончателни истини и че цялата ѝ история е била и ще бъде една перманентна смяна на изследователските парадигми.

От тази позиция е изградено и настоящото изследване, посветено на една от най-спорните теми в съвременното езиковедие – на разбирането за категориалността в езиковите системи. Авторът предлага категориалните и некатегориалните значения да се разглеждат като неразривно свързани семантични типове, от които за момента като по-интересен се очертава вторият. Това е свързано с общата насока в съвременната лингвистика да се преодолее механистичното разбиране на езика само като система от системи, като нещо нерушимо и непоклатимо. Движението в системите, възникването на нови семантични характеристики на морфологичните единици – това е една от най-привлекателните зони за научно наблюдение, защото е най-трудна за адекватно обяснение. Енчо Тилев тръгва от традиционното деление на морфологичните единици като части на речта, но това е само отправният пункт в разработката. Тяхното описание от гледна точка на категориалността ни показва, че в живите езици ние оперираме с подвижни множества, които имат лабилни и размити граници. Това, от своя страна, дава основание да се твърди, че предмет на бъдещи изследвания могат да бъдат например теориите за частите на речта и лексикално-граматичните разрези, като се акцентира върху класификационните подходи, върху семантиката на класовете думи и т.н. Това са все въпроси, които задължават автора да избере за отправна точка някаква от съществуващите вече концептуални схеми и убедително да мотивира правилния избор на теоретичните основи на изследването си. В конкретния случай това е, както може да се очаква, концепцията на Александър Владимирович Бондарко за нееднородността на некатегориалните значения, защото едни от тях са тясно свързани с категориалните, а други са изразени с лексикални средства и имат отношение към граматиката само във функционален план. И нещо, което е особено важно: Енчо Тилев възприема виждането, че некатегориалната семантика се отнася към т.нар. скрита граматика или към случаите на постепенни преходи от явната към скритата граматика. Това виждане преминава като червена нишка през анализа на категориалните и некатегориалните значения при всички изменяеми части на речта. Затова при анализа на съществителните се прави разлика между изследваните значения при имената с пълна числова парадигма и при имената с дефектна парадигма; при прилагателните се обръща особено внимание на елатива и декрипцията на некатегориалните значения се извършва през призмата на функционалната граматика. По същество, тук се работи в рамките на процедурната семантика, защото в едно общо поле на наблюдение се срещат сблъсъците на граматич-

ните и семантичните същности, които са най-добрата илюстрация на изказаната от Нина Давидовна Арутюнова мисъл, че семантиката е по-силна от граматиката.

Категориалните и некатегориалните отношения при числителните са особено трудни за наблюдение, защото самите числителни са нееднороден морфологичен клас и въпросът за тяхната специфика получава различни трактовки в отделните школи и направления. Общеизвестна истина е, че изследователските неудобства са много по-големи при множества със сложни морфотипологични и контенсивнотипологични характеристики, а такава точно е картината във всички славянски езици. Затова Енчо Тилев избира правилния път да започне анализа си с въпроса за същността на числителните като част на речта и класификационните проблеми, свързани с нея. Той е съумял да ексцерпира от разработката на този въпрос най-интересното за поставената тема и да го представи в доста компактен вид. Не по-малко сложен е въпросът за местоименията и скритите зад тях значения. И неслучайно тук се споделя мнението на Пол Гард, че граматиката се състои от два дяла – граматика на местоименията и граматика на неместоименията. При това може да се твърди, че тези два количествено неравновесни дяла са равновесни или почти равновесни по сложност. Това невидимо равновесие се получава именно от некатегориалността на огромни изразни масиви, твърде различни в конструктивно отношение в отделните езици, но с еднакви или почти еднакви потенциални възможности. Тук става въпрос за семантични потенци и рестрикции, които прекосяват граматичните постройки на езиците и преработват категориалните отношения в две противоположни посоки – стабилизация и дестабилизация, водещи до прояви на аналогия и дивергенция.

Глаголът е разположен на единия полюс на морфологичната ос и се уравновесява от другия полюс, зает от съществителното име. Относителното единство на морфологичната система предполага наличието на категориални и некатегориални отношения и на двата полюса. И в книгата това е показано много добре. А тъй като глаголът си има своята специфика, която според някои учени, например Люсиен Тениер, го поставя на върха на морфологичната пирамида, той е представен много обстойно и убедително като носител на категориални и некатегориални отношения. Затова е било необходимо въвеждането на понятието *лексико-граматична категория*, разграничаването на категориални и частни значения на темпоралните грамемии, от една страна, и некатегориални значения – от друга.

Би било неправилно и наивно да се твърди, че книгата на Енчо Тилев се чете леко, като роман. Не, това е сериозно и задълбочено изследване, което изисква внимателно вглеждане във всяка фраза дори от добре осведомения и подготвен читател. Нито една констатация на автора не трябва да се подминава с невнимание, защото това води до неразбиране на някоя следваща. Така

например особено важна е констатацията, че цялата прономинална система е пронизана от множество некатегориални отношения и категориални семантични нюанси. Тук може да се открие замисълът на една цяла изследователска програма за по-пълно и адекватно изследване на местоименията. А това, което според мен е най-ценно, е свързано с твърдението на Енчо Тилев, че некатегориалните значения в езика са не по-малко релевантни от категориалните, а некатегориалността е скрит (или не толкова скрит) потенциал на езика, който може както свободно да се самоактивира, така и да бъде активиран от говорещата личност.

Една научна книга е ценна, ако стимулира нови научни търсения. Понякога такива стимули се крият между редовете, понякога се долавят във вербалния текст. При Енчо Тилев те са кодирани още в подзаглавието, съдържащо обещание за анализ на изменяемите части на речта. Следователно остава неизследвана огромната зона на неизменяемите части на речта, на така наречените малки думички, интересът към които е възникнал още в арабското езикознание с въвеждането на термина *harf* („частица“), но все още не е довел до осезаеми резултати. Това е един почти необясним факт, защото още в средата на миналия век се заговори, че е настъпило времето на лингвистиката на малките думички. Те не са обект на изследване в книгата на Енчо Тилев, но тя по косвен път насочва вниманието на езиковедите и към тях. Читателят на тази книга държи в ръцете си едно издание, което го обогатява с нови знания, кара го да мисли, да се съмнява и да твори.

ЛИТЕРАТУРА

ТИЛЕВ, Е., 2022. *Морфологична (не)категориалност*. Пловдив: Макрос. 450 стр.

REFERENCES

TILEV, E., 2022. *Morfologichna (ne)kategorialnost*. Plovdiv: Makros. 450 p.

MORPHOLOGICAL (IN)CATEGORIALITY

✉ Prof. Stefana Dimitrova, DSc.
Sofia, Bulgaria